

Віталій Жигола
старший науковий співробітник
Науково-дослідного відділу історико-археологічних досліджень МІДЦ
Коло наукових зацікавлень: давньоруська та пізньосередньовічна фортифікація
України, давньоруська та пізньосередньовічна археологія.

ЧИГИРИНСЬКА ЦЕРКВА ПЕТРА І ПАВЛА. ДОЛЯ ПАМ'ЯТКИ

Питання про долі зруйнованих та відновлюваних храмів є актуальним для співробітників Музею історії Десятинної церкви: воно мотивує до вивчення досвіду відтворення знищених сакральних споруд, однією з яких є храм Богородиці Десятинної. У статті розглядається доля церкви Святих апостолів Петра і Павла в Чигирині, проект музеєфікації та реконструкції якої подібний до проекту відновлення Десятинної церкви.

Ключові слова: зруйновані та відновлені храми, церква Петра і Павла, Чигирин, музеєфікація, павільйон, реконструкція.

Вопрос о судьбе разрушенных и возобновленных храмов актуален для сотрудников Музея истории Десятинной церкви: он мотивирует к изучению опыта возобновления уничтоженных сакральных сооружений, одним из которых есть и храм Богородицы Десятинной. В статье рассматривается судьба церкви Святых апостолов Петра и Павла в Чигирине, проект музеификации и реконструкции которой похож на проект возобновления Десятинной церкви.

Ключевые слова: разрушенные и возобновленные храмы, церковь Петра и Павла, Чигирин, музеификация, павильон, реконструкция.

The fate of the destroyed and rebuilt temples is actual for the staff of the Museum of History of the Desiatinna Church. It motivates to study the experience of reproduction of the destroyed sacred buildings, one of which is the Desiatinna Church. The article considers the fate of the Church of the Holy Apostles Peter and Paul in Chyhyryn, the project of museumification and reconstruction of which is similar to the restoration of the Desiatinna Church.

Keywords: destroyed and rebuilt temples, Peter and Paul Church, Chyhyryn museumification, pavilion, reconstruction.

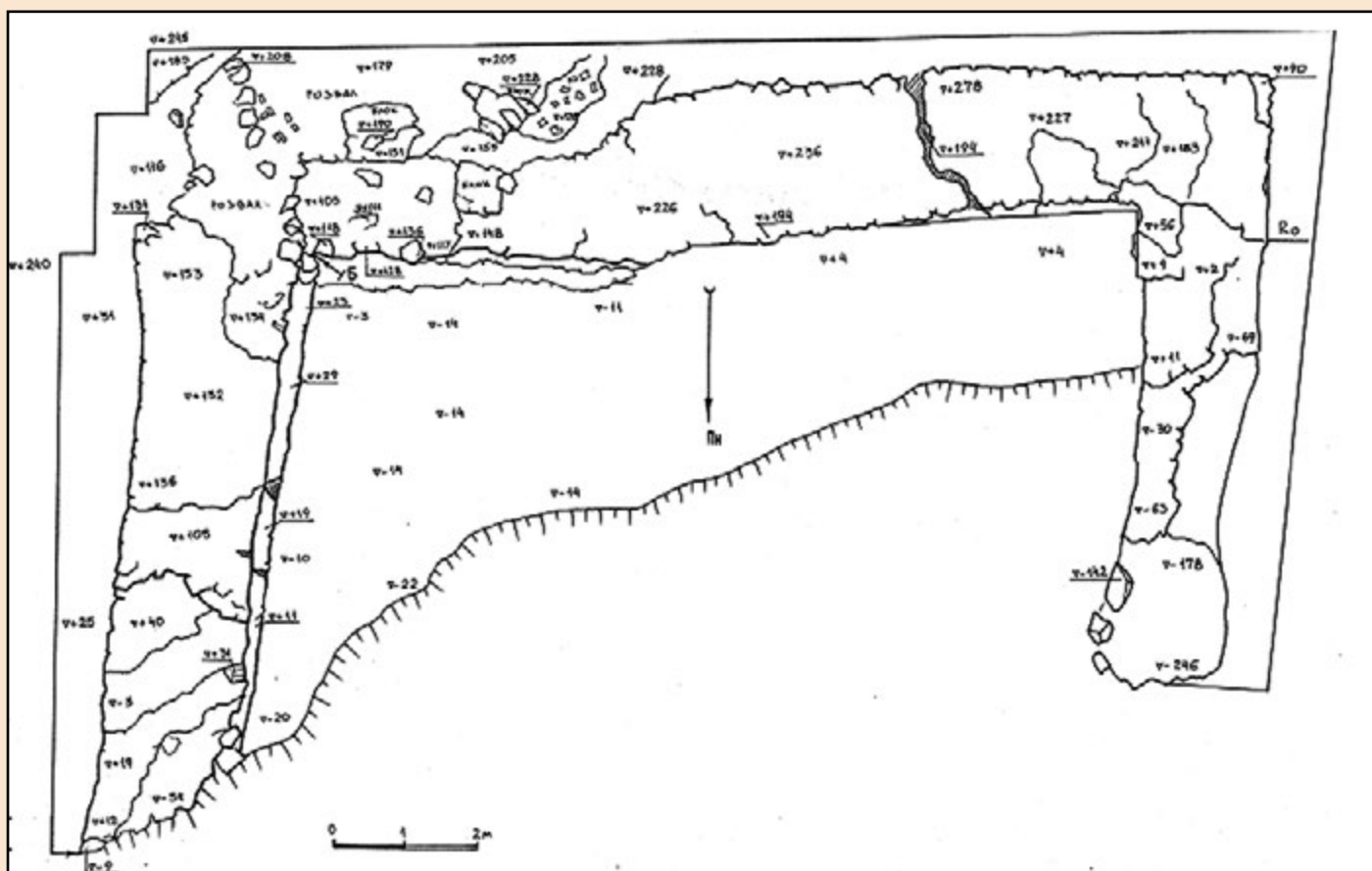
Історії дослідження Чигиринської церкви Петра і Павла і території довкола неї присвячено низку статей Д.П. Куштана, О.А. Пашковського та О.В. Брель [1; 2; 6; 7], тому зупинимося тільки на короткому описі пам'ятки. Церква Петра і Павла згадується в літопису Самовидця та щоденнику П. Гордона, який і відзначив її на плані Чигирини. Час зведення споруди невідомий, дослідники припускають, що це відбулося приблизно у 50–60-х роках XVII ст. Натомість точно відомо рік її зруйнування – під час штурму османами міста в 1678 році. Археологічні дослідження пам'ятки розпочато Чигиринською експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом П.А. Горішнього в 1989–1994 роках та продовжено спільною експедицією Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» і Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка у 2004 та 2006 роках [1; 2; 6, с. 52–53; 7, с. 156–157].

Дослідження П.А. Горішнього виявили фундамент із плоских каменів місцевого пісковика, скріплених розчинами глини та вапна; подекуди використано жолобову цеглу. Однієї з чотирьох стін споруди не виявлено, імовірно, через різкий обрив спланованого майданчика [3, с. 150; 1, с. 48].

У 2004 році вирішено створити історико-архітектурний комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького» з реконструкцією церкви Петра і Павла, що вимагало детальних планів її фундаментів та встановлення інших конструктивних особливостей споруди. Того ж року розбито дві траншеї і розкоп (загальною площею 54,75 м²). Потужність культурного шару сягала 1,25 м. Під час робіт частково розкопано дві стіни церкви. Західна стіна в південній частині врізається у схил, тож має досліджену довжину 8,7 м; досліджена зовнішня частина південної стіни сягала 16 м; товщина мурування стін подекуди сягала 1,90–1,95 м, висота – до 2,0 м (іл. 1). Мури церкви були врізані у схил, але поки ще не досліджено на яку глибину. У погано збереженій західній частині південної стіни зафіксовано велику кількість цегли з канелюрами, що, на думку дослідників, може вказувати на прибудову, не зафіксовану П. Гордоном [8, с. 14; 1, с. 48–50].

Дослідження 2006 року виявили залишки цегляної конструкції у вівтарній частині (піч?) та дали можливість визначити місце вибуху, який зруйнував будівлю. Автори відмічають необхідність подальшого дослідження пам'ятки, також на сьогодні залишаються недослідженими нижня частина споруди, поховання в середині храму та вхід до церкви [9, с. 10; 2, с. 36].

Іл. 1. План досліджених фундаментів. 2006 р. За В. Полтавцем, Г. Мудрицьким

**Іл. 2. Фундаменти XVII ст. та новозбудована церква Петра і Павла.
Фото О. Пашковського**

Хоча церква функціонувала протягом кількох десятків років і наразі є одношаровим закритим археологічним комплексом (без перебудов та руйнувань масштабів Десятинної), проте залишки її фундаментів мають багато спільного із залишками першої мурованої святині Київської Русі, як-то: муровані фундаменти, рештки додаткових цегляних конструкцій (піч), будівельні залишки прибудов, порушення конструкцій унаслідок руйнування (1240 р. в одному випадку та 1678 р. в іншому). Тому, враховуючи висновки В. Козюби про необхідність детально проробити всі питання, пов'язані з реставрацією, консервацією та умовами експонування об'єктів Десятинної церкви, приклад чигиринської пам'ятки стане у нагоді [5, с. 36].

Як зазначалося вище, 2004 року прийнято постанову «Про затвердження Комплексної програми розвитку історико-архітектурного комплексу «Резиденція Богдана Хмельницького» на 2004–2010 роки», до якої входило науково обґрунтоване реставраційне відтворення церкви Петра і Павла. Окрім археологічних досліджень, заплановано реставраційне відтворення храму та консервація його автентичних фундаментів. Науково-проектну документацію розробляв Київський інститут історії архітектури та містобудування (автор проекту – архітектор С.Б. Юрченко) [1, с. 50–51].

Судячи з кресленика П. Гордона, церква була мурованою, майже квадратною у плані, розміром близько 7 × 7 сажнів, із трикутними фронтонами, високою покрівлею, завершена однією стрункою банею з хрестом, мала два входи на південній і північній стінах [2, с. 34–35]. Нову церкву збудовано на тій самій терасі за 20 м на північ під дослідженого фундаменту (іл. 2). Будівля прямокутної (16 × 8 м) ковчегової форми, храм однефний, має три входи, крутий двосхилий дах із цибулястим куполом, абсида відсутня, має барочні аркатури довкола вікон, дверей та місця абсиди. Спираючись на свідчення Самійла Величка про застосування церкви у фортифікаційних цілях, реконструктори увінчали святиню низкою бійниць під самим дахом (іл. 3).

Іл. 3. Новозбудована церква Петра і Павла. Фото О. Пашковського

Над автентичними підмурками церкви було вирішено зробити накриття (павільйон), що дозволить зберегти фундаменти, які будуть доступні для відвідувачів. За аналог слугувала споруда над підмурками кам'яниці Хмельницьких XVII ст. у с. Суботів (іл. 4). Навколо давніх фундаментів церкви було влаштовано канали для стрічкового фундаменту залізобетонних стін павільйону. Роботи розпочато ще 2006 року., але станом на 2007 рік

Іл. 4. Павільйон у с. Суботів. Фото О. Пашковського

на фото (іл. 5) помітно зупинку будівництва, тоді як автентичні фундаменти вже розсипаються та заростають рослинами – втрачають статус *in situ* (іл. 6). На фото 2013 року (іл. 7) бетонних споруд стін не стало більше, а над муром XVII ст. з'явився залізний дах, який підтримує сумнівна дерев'яна стовпова конструкція, вкопана по обидва боки фундаменту

Іл. 5. Будівництво навколо фундаментів. 2007 р. Фото О. Пашковського

**Іл. 6. Стан фундаментів. 2007 р.
Фото О. Пашковського**

в культурний шар та материк. Основна причина зупинки робіт – брак фінансування.

У цілому проект музеєфікації та реконструкції описаної церкви подібний до запропонованого В. Дятловим проекту відновлення Десятинної церкви [4, с. 32].

Отже, археологічне дослідження залишків церкви Петра і Павла в Чигирині XVII ст. було проведене з розрахунком на подальшу реконструкцію храму та музеєфікацію автентичних фундаментів. Утім, тоді, як нова святиня давно приймає відвідувачів, поруч майже десять років руйнуються давні підмурки і новий «павільйон». Доля пам'ятки розкриває досвід, у якому є як позитивна сторінка, так і сумна.

Іл. 7. Будівництво навколо фундаментів. 2013 р. Фото В. Жиголи

Література

1. *Брель О.* Церква Петра і Павла: історія та археологія / О. Брель // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції 17–18 травня 2006 року. – Черкаси : Вертикаль, 2006. – С. 46–51.

2. *Брель О.* Відродження чигиринської Петропавлівської церкви / О. Брель // Пам'ятки України. – К. : ДП «Національне газетно-журнальне видавництво “Культура”», 2011. – № 5–6. – С. 34–37.

3. *Горішній П.* Церкви древнього Чигирин у XVII ст. / П. Горішній // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – К. ; Черкаси : Інститут історії України, 1997. – С. 147–155.

4. *Дятлов В.* Проблема музеєфікації остатков Десятинної церкви: без права на ошибку / В. Дятлов // *Opus mixtum* / Міністерство культури України, Музей історії Десятинної церкви. – К., 2013. – № 1. – С. 30–32.

5. *Козюба В.* Перспективи музеєфікації нерухомих об'єктів на території Десятинної церкви / В. Козюба // *Opus mixtum* / Міністерство культури України, Музей історії Десятинної церкви. – К., 2013. – № 1. – С. 33–36.

6. *Куштан Д.* Результати археологічних досліджень на місці резиденції Б. Хмельницького у Чигирині / Д. Куштан // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : Збірка наук. статей. – К. : Часи козацькі, 2007. – Вип. 16. – С. 52–59.

7. *Пашковський О.А., Куштан Д.П.* Пізньосередньовічний цвинтар церкви Петра і Павла у Чигирині / О.А. Пашковський, Д.П. Куштан // Археологічні дослідження в Україні: здобутки та перспективи. Збірка матеріалів другої Міжнародної студентської археологічної конференції (24–26 вересня 2008 р., Кам'янець-Подільський). – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2008. – С. 156–162.

8. *Полтавець В.І., Мудрицький Г.А., Навик Т.Г.* Звіт про виконання наукових археологічних робіт на території резиденції Богдана Хмельницького в м. Чигирині в 2004 р. / В.І. Полтавець, Г.А. Мудрицький, Т.Г. Навик // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 2004/35.

9. *Полтавець В.І., Мудрицький Г.А., Скороход В.М.* Звіт про виконання наукових археологічних робіт на території Посольської вулиці та церкви Петра і Павла в м. Чигирині в 2006 р. / В.І. Полтавець, Г.А. Мудрицький, В.М. Скороход // Науковий архів Інституту археології НАН України. – 2006/37. – 78 с.